SANDVEDEL I SKÅNE

Kjell-Arne Olsson

Figur 1. Nära Kiviks kapell finns en liten förekomst med sandvedel *Astagalus arenarius*. Foto – K-A Olsson.

Sandvedel *Astagalus arenarius* är en mycket sällsynt växt som i Norden endast förekommer i östra Skåne. Dock är den känd som en tillfällig adventivväxt från ett fåtal platser i övriga Sverige och i Finland. Sandvedeln brukar anses vara en god indikatorart för sandstäpp, och mycket riktigt, på ett flertal lokaler träffar man på den tillsammans med exklusiva sandarter som tofsäxing *Koeleria glauca*, sandnejlika *Dianthus arenarius* och stor sandlilja *Anthericum liliago*. Sandvedeln har alltid varit en mycket ovanlig växt i Skåne som aldrig har varit känd från så värst många fler lokaler än som är aktuella idag. Liksom många av sina följeslagare är sandvedeln en östlig art. Nöjer man sig inte med de skånska förekomsterna får man ta sig över Östersjön, till Polen eller Baltikum, för att se den.

Sommaren 2009 har undertecknad samt ett antal floraväktare besökt och inventerat samtliga aktuella lokaler för sandvedel i Skåne. Sandvedeln är en växt som förökar sig med frön men som i sitt närområde troligen mest sprider sig genom sina långa och rikt förgrenade utlöpare. Detta gör det svårt att bedöma frekvensen för en art som denna. Oftast växer den i ganska täta och begränsade bestånd med både blommande och ickeblommande skott. Utgör ett sådant bestånd ett enda individ eller rör det sig om ett antal moderplantor och fröplantor? Finns det exempelvis på Vitemölle strandbackar tre eller flera hundra individ av sandvedel? Detta måste vara mer eller mindre omöjligt att avgöra utan att gräva upp och spoliera förekomsterna. För att ändå få en uppskattning av förekomsternas storlek, har vi som frekvensmått valt att räkna antalet skott. Ett bättre mått skulle kanske ha varit att mäta upp beståndens areella utbredning i kvadratmeter.

Lokaler på 2000-talet

A. Kiviks kapell

Sandvedel har varit känd från området mellan Kivik och Vitemölla sedan 1864. Efter att hört rykten om att den setts nära ”fiskestugan” på stranden intill Kiviks kapell, letade jag förgäves efter den här vid några tillfällen under 1990- och 2000-talen. För sent för att bli en prick i *Floran i Skåne*, var det först i år som jag lyckades återfinna den. Strax intill en stig söder om fiskestugan finns ett litet, begränsat bestånd (figur 1). I år sågs omkring 30 skott inom en yta av ca 2 m^2. Området är ohävdat men hålls öppet främst genom tramp.

B. Kiviks marknadsplats

I strandbranten i den norra delen av Kiviks marknadsplats finns en av våra rikligaste förekomster av sandvedel. På ett knappt hektarstort område kan ofta mer än 1000 skott räknas in. Växtplatsen, som är ohävdad, håller delvis på att växa igen med framför allt knylhavre. Detta är ett stort problem utmed hela strandbranten mellan Kivik och Vitemölla. En bidragande orsak till igenväxningen är nog att ett tidigare naturvårdande tramp i branterna sedan något decennium tillbaka kanaliseras till en träspång som går upp genom sandvedellokalen. Det måste vara en angelägen uppgift för floravården att stoppa den pågående igenväxningen av dessa strandbranter. Detta skulle inte bara gynna sandvedeln, utan även arter som sandnejlika och stor sandlilja.

C. Vitemölle strandbackar

Vitemölle strandbackar är en klassisk lokal inte minst för sandvedel som är känd härifrån sedan 1830-talet. Hit har generationer av botanister vallfärdat för att kryssa många av våra rara sandstäppsarter. Mitt minne från 1970- och 1980-talen är att sandvedeln då var mycket lätt att finna. Det var bara att traska upp i backarna, så fanns den där. När jag besökte området i år var det frustrerande nog inte så. Efter flera timmars sicksackande upp och ner i backarna hade jag bara lyckats

Figur 2. Sandvedel *Astragalus arenarius.*
Foto – Torgny Roosvall.

finna den på en enda begränsad plätt. Några dagar senare visade Bengt Sandkull, som är sommarboende i Vitemölla, de två ytterligare förekomster han kände till för året. Så sent som 2005 noterade Johan Niss och Margareta Wirén, under inventering för Floraväktarverksamheten, sandvedeln i ytterligare 5–6 hektarrutor i området. Då Vitemölle standbackar förefaller erbjuda gynnsamma växtbetingelser för sandvedeln, får vi hoppas att årets mediokra inventeringsresultat blott är en tillfällig svacka. Området är väl hävdat, inte minst av kaniner. Dessa har bl.a. gått hårt åt stor sandlilja, vars blomställningar till stor del var avbitna i år. Kanske har även sandvedeln blivit ett inslag på kaninernas meny.

D. Lindgrens länga

Lindgrens länga blev känd som Franskans hus i filmatiseringen av Fritjof Nilsson Piratens bok *Bombi Bitt och Jag* 1964. Numera är det gamla stallet ett utemuseum som visar de stora natur- och kulturvärden som finns kring Haväng och Verkeån. På de betade sandmarkerna något hundratal meter nordost om Lindgrens länga fann Margareta Wirén ett litet bestånd av sandvedel 2007. I år kunde omkring 20 skott inom 2 m^2 noteras. Den lilla förekomsten, som ligger utmed en stig, är väl hävdad.

E. Havängsdösen

Haväng, med sin mäktiga dös från yngre stenåldern, skulle säkert få en framskjuten plats i en omröstning om den vackraste platsen i Skåne. Men det är inte bara historia och sköna vyer som Haväng kan bjuda på. Även floran är hänförande, inte minst i juni då backarna mot havet täcks av vita, väldoftande mattor av sandnejlika. Kring dösen har sandvedel från tid till annan blivit funnen. Arten är känd från området kring Verkeåns utlopp sedan tidigt 1800-tal, men det är först 1950 som Havängsdösen anges som en precis lokal. I år gick sandvendeln tyvärr inte att leta upp på sandheden kring dösen. Så sent som 2003 noterade Tord Holm 8 exemplar 50 meter sydväst om dösen och 2005 fann Margareta Wirén några plantor strax öster densamma. Då växtplatsen förefaller vara perfekt för sandvedeln, kan vi hoppas att den kommande år vill visa sig på nytt.

F–H. Vittskövle Driva och Källslundsskogen

Det var i Vittskövle Carl Linné under sin Skånska resa stannade till några dagar i slutet av maj 1749. Den 28 maj var en söndag och före gudstjänsten besökte han sandfälten öster om byn. Linné skriver:

> ”Flygsanden hölt sig förnämligast öster om Vittskövle. Här var en lund av tall, som fordna världen lärer planterat att därmed dämpa sanden. Öster om densamma voro stora sandfält, de här hopbragts genom det en gärdesgård blivit uppställd emellan norr och söder, vid vilken sanden stannat såsom snödrifor; ty den mesta sanden blås ifrån öster och väster”.

Det var på dessa sandfält som Linné fann en ört som bönderna i trakten kallade ”foulavecker”. Det är naturligtvis sandvedeln som åsyftas. Det var en växt han aldrig tidigare stött på i Sverige men som här växte ”överallt och allmänt”. Det var inte bara sandvedeln som Linné noterade som ny växt för Sverige denna söndagsförmiddag. Även sandtimotej *Phleum arenarium* har sin *Prima Loca* på flygsandfälten vid Vittskövle.

Sedan Linnés dagar är Vittskövle Driva en klassisk lokal i botaniska kretsar. Även om Drivan bitvis är stadd i kraftig igenväxning finns här än idag rika bestånd, inte bara av sandvedel utan även av andra krävande sandarter som tofsäxing, sandtimotej och stor sand-

Figur 3. Vid Källslund växer sandvedeln gärna på och utmed igenväxande skogsvägar. Foto – Torgny Roosvall.

Karta 1. Lokaler för sandvedel mellan Kivik och Haväng.

●= Fynd från Projekt Skånes Flora 1989–2005.
● = återfynd 2009.

Karta 2. Lokaler för sandvedel i Vittskövle och Everöd.

●= Fynd från Projekt Skånes Flora 1989–2005.
● = återfynd 2009.

Tabell. Lokaler för sandvedel i Skåne 1989–2009.

	Lokal	Antal skott	Kommentar
A	Kiviks kapell	Ca 30	Inom ca 2 m²
B	Kiviks marknadsplats	>1000	Inom ca 60 × 100 m
C	Vitemölle strandbackar	>370	3 delförekomster inom 20 m², 100 m² och 200 m²
D	Lindgrens länga	Ca 20	Inom 2 m²
E	Havängsdösen	0	Senast 8 ex 50 m SV dösen 2003 (T. Holm) och några ex ca 6 m V dösen 2005 (M. Wirén)
F	Vittskövle driva	>700	8 delförekomster längs en sträcka av 100 m
G	Källslundsskogen i S	>1500	24 delförekomster inom 7 hektarrutor
H	Källslundsskogen i O	>300	3 delförekomster inom 3 hektarrutor
I	Stänkeryggen	0	Senast 15 ex 1996 i 2D9j0617 (Å. Svensson) och 4 ex 2004 i 2D9j0618 (C. Wigermo)
J	Everöd	32	Inom ett begränsat område

lilja. Att Vittskövle Driva är en fin lokal för sandvedel – i år kunde över 700 skott noteras utmed en sträcka på drygt 100 meter – är väl känt. Mindre känt är nog att de rikaste förekomsterna finns längre västerut, i tallskogarna mellan själva Drivan och Källslund. I den glesa tallskogen, framför allt på och utefter igenväxande skogsvägar, förefaller sandvedeln trivas alldeles utmärkt. Under några timmars inventeringsarbete en tisdagskväll i juli 2009, kunde floravårdsgruppen i Kristianstad räkna in mer än 1800 skott fördelade på 27 delförekomster inom 10 hektarrutor. Kanske var det här Linnés sandfält låg innan skyddsskogarna med tall planterades. Dock är tallskogarna vid Källslund mycket gamla. Redan den Skånska Rekognosceringskartan framställd av Fältmätningsbrigaden 1812–1820 visar på vidsträckta tallskogar i området.

I. Stänkeryggen

Öster och sydost om Lyngbygård finns stora sandiga betesmarker. Särskilt norr om gården Stänkeryggen finns sandiga kullar med partier med fin sandstäppsflora. Bland annat växer sandnejlika, grådådra *Alyssum alyssoides* och sandtimotej ganska rikligt här. Det var på dessa sandbackar som Arne Holmquist 1964 fann sandvedel under inventering av Everöds socken för den gamla skåneinventeringen. Tyvärr gick sandvedeln inte att återfinna i år. Från att det exempelvis funnits omkring 50 individ 1996, sågs den senast i 4 exemplar 2004. Även om delar av lokalen förefaller ha trivialiserats under senare år med en tätare grässvål som följd, borde fortfarande andra partier kunna erbjuda goda växtbetingelser för sandvedeln. Därför kan vi ännu hoppas på framtida återfynd vid Stänkeryggen.

J. Everöd

Vid Everöd finns vår yngsta lokal för sandvedel. Så sent som 1990 fann Hillevi Mattisson, under inventering för Projekt Skånes Flora, ett begränsat bestånd av denna rara växt på banvallen nordost om Everöd. När järnvägsspår och slipers skulle tas bort och den gamla banvallen göras om till cykelväg 2001 blev den lilla sandvedellokalen akut hotad. Glädjande nog var beslutsfattare på Kristianstads kommun positiva till att rädda förekomsten. Det är därför cykelvägen idag gör en – för ickebotanister – till synes omotiverad U-sväng in i tallskogen för att sedan gå upp på banvallen igen en liten bit längre fram. Antalet skott av sandvedel tyck ha minskat något de senaste åren. I år kunde bara 32 skott noteras. 2004–2006 uppgick antalet skott till omkring 100.

Äldre lokaler

Degeberga: vid Forsakar 1881–1938; 350 m SSO pkt 97,12 1963. Den sistnämnda lokalen, som mycket väl kan vara identisk med de gamla, besöktes i år. På den höjd som måste avses finns idag en planterad björkskog. Sandvedel kunde inte återfinnas på de småpartier i kanterna som fortfarande har en låg vegetation.

Everöd: Lyngby, vägen åt Ugerup 1866–1881. Denna lokal bör ha legat i närheten av den idag aktuella lokalen i Everöd.

Köpinge: 1866–1881 (utan lokalangivelse).

Åhus: 1883–1893 (utan lokalangivelse).

Rörum: ca 1820 (utan lokalangivelse).

Simrishamn: vid Tobisborg 1935–1938.

Vitaby: vid Torup 1890. Möjligen avses den idag aktuella lokalen vid Kiviks marknadsplats.

Brösarp: O byn 1897.

Ystad: 1899 (utan lokalangivelse).

Sammanfattning och slutsatser

Även om sandvedeln inte tycks ha gått drastiskt tillbaka under senare år är den genom få, och i flera fall mycket små, lokaler en starkt hotade art. Från två lokaler – Havängsdösen och Stänkeryggen – har den möjligen försvunnit under 2000-talet. Tre lokaler – Kiviks kapell, Lindgrens länga och Everöd – är mycket små och begränsade. På dessa fanns vardera inte mer än 20–30 skott av sandvedel i år.

På Kiviks marknadsplats finns fortfarande ett livskraftigt och stort bestånd. Emellertid är beståndet arealmässigt begränsat och hotas delvis av igenväxning, främst av knylhavre *Arrhenatherum elatius*. Här är det angeläget med någon form av hävd. Lokalen är inte större än att det borde vara möjligt att i framtiden slå knylhavren manuellt och röja lokalen från spirande tallplantor.

Strandbackarna vid Vitemölla har under lång tid varit ett av sandvedelns viktigaste fästen. Här har den tidigare kunnat ses på åtskilliga dellokaler över ett stort område. I år kunde den bara upptäckas på tre begränsade platser. Den eventuella tillbakagången kan vara svår att förstå, men utan tvivel är det enorma antalet kaniner i området till förfång för många växter. En avskjutning av kaniner skulle utan tvivel vara en både aktiv och bra floravårdsåtgärd här.

Sandvedeln har idag sina individrikaste och arealmässigt största förekomster vid Vittskövle Driva och tallskogarna mot Källslund i väster. Själva inlandsdynen behöver röjas försiktigt medan tallskogarna och dess skogsvägar tycks utgöra en optimal miljö för sandvedeln just nu. Emellertid saknar dessa tallskogar, inklusive Vittskövle Driva, all form av skydd. Här borde en framtida reservatsbildning vara ett självklart mål för den skånska naturvården. På så sätt skulle inte bara sandvedeln kunna få ett varaktigt skydd. Ett sådant skulle även komma arter som tofsäxing, sandnejlika, sandtimotej, stor sandlilja, grönpyrola *Pyrola chlorantha* och ryl *Chimaphila umbellata* till del.

Sandvedeln är ett omistligt inslag i vår flora. Vad vore den östskånska sandstäppen om man inte längre skulle kunna leta upp den lilla ärtväxtens silvriga bladverk? Förvisso en förlust, svår att bära för den skånska naturvården (även om denna kanske blivit en smula förhärdad med åren). Sandvedeln är en växt som gått kraftigt tillbaka inom sitt övriga utbredningsområde. Från IUCN s (Internationella naturvårdsunionen) sida har man bedömt de östskånska lokalerna som artens för närvarande rikaste och mest vitala. Är det så, måste vi agera så att sandvedelns alla lokaler snarast skyddas och får en skötsel som gynnar just denna exklusiva stäppart.

Ett stort tack till alla floraväktare som lämnat uppgifter om sandvedeln i Skåne och då i första hand Bengt Sandkull, Torgny Roosvall, Margareta Wirén, Åke Svensson, Charlotte Wigermo, Johan Niss och medlemmar av Floravårdsgruppen i Kristianstad.